

Makale Bilgisi: Maimaiti, R. (2024). Uygur Dügün Koşakları (Bügür Örneği). DEÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi, Cilt:11, Sayı:2 ss.504-517.	Article Info: Maimaiti, R. (2024). On Uyghur Wedding Koshaks (Bügür Example). DEU Journal of Humanities, Volume:11, Issue:2, pp. 504-517.
Kategori: Araştırma Makalesi	Category: Research Article
DOI: 10.69878/deufad.1448684	DOI: 10.69878/deufad.1448684
Gönderildiği Tarih: 07.03.2024	Date Submitted: 07.03.2024
Kabul Edildiği Tarih: 21.05.2024	Date Accepted: 21.05.2024

UYGUR DÜĞÜN KOŞAKLARI (BÜGÜR ÖRNEĞİ)

Rebiyanmu Maimaiti*
(Rabiyem Memet)

ÖZ

Evlilik, insanlığın her kültürüne ortak bir deneyimdir. Evlilik ritüelinin en önemli yönlerinden birini de düğünler oluşturur. Her toplumun düğün gelenekleri, o toplumun sosyal yapısını, yaşam tarzını, kültürünü, inancını, ekonomik durumunu ve millî kimliğini yansıtan önemli bir aynadır. Duygu ve düşüncelerini şiirlerle ifade etmeyi seven Uygur toplumunda, tarihten bu yana çeşitli etkinliklerde şiir ve koşak söyleme geleneği oldukça yaygındır. Bu geleneğin en canlı örneklerinden biri Uygur düğünlerinde kendini göstermektedir. Uygur düğünlerindeki koşak söyleme geleneği, Uygur toplumun zengin kültürel mirasının önemli bir parçasıdır. Koşaklar, düğün törenlerinin atmosferine eğlence katma açısından önemli bir unsur olmasının yanı sıra düğün sahiplerine ve katılımcılarına manevi telkin ve tavsiyelerde bulunma; damat ile gelinin yeni yaşamlarına yönelik güzel dilekler sunma amaçları taşır. Uygur düğün adetleri zamanla değişmiş, gelişmiş ve çağımızda düğünler, modern ve evrensel unsurları da içine katarak daha zengin ve renkli bir hal almıştır. Günümüzde düğünlerde koşak söyleme geleneği yavaş yavaş vazgeçilmezliğini koruyamamış, şehirlerde gerçekleştirilen düğünlerde modern müzik ve dans ağırlıklı olan eğlenceler, adım adım koşak söyleme âdetlerinin yerini almaya başlamıştır. Köylerde de koşak söyleyebilen kişilerin sayısı gittikçe azalmış, koşaklar unutulmaya yüz tutmuştur. Bu makalede, Uygur düğünlerindeki koşak söyleme geleneği üzerinde durulmakta ve bu geleneğin evlilik törenlerinin zenginliği ve derinliği üzerindeki etkileri incelenmektedir. Makalede Uygur düğünleri, düğünde koşak söyleme âdetleri ve bu koşakların türleri hakkında genel bilgi verildikten sonra, özellikle Bügür nahiyesinin köylerindeki Uygur düğünlerinde koşak söyleme geleneği üzerine odaklanılmakta ve bizzat düğünlere katılarak kaydettiğimiz düğün koşakları üzerinde inceleme yapılmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Uygur, Gelenek, Düğün, Koşak, Bügür

* Dr. Öğretim üyesi, Normal Collage of Hubei Polytechnic University (湖北理工学院师范学院), rabiyem.memet@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-0421-7122

ON UYGHUR WEDDING KOSHAKS (BÜGÜR EXAMPLE)**ABSTRACT**

Marriage is an experience common to every culture. One of the most important aspects of the marriage ritual is weddings. Wedding traditions are important mirrors reflecting the social structure, lifestyle, culture, faith, economic status, and national identity of a society. Among the Uyghurs, who like to express their feelings and thoughts with poems, the tradition of singing poems and koshaks at events has been quite common throughout history. One of the most vivid examples of this tradition manifests itself in Uyghur weddings. In addition to being an important element in terms of adding fun to the atmosphere of wedding ceremonies, koshak serves the purpose of giving spiritual suggestions and advice to the hosts and participants of the wedding, and offering good wishes for the new life of the groom and the bride. Today, the tradition of singing koshak at weddings has gradually lost its indispensability, and modern music and dance-oriented entertainment at weddings in cities has gradually begun to replace these customs. In the villages, the number of people who can sing koshaks has gradually decreased, and koshaks have sunk into oblivion. This article focuses on the tradition of koshak singing at Uyghur weddings and examines the impact of this tradition on the richness and depth of marriage ceremonies. In this article, after providing general information about Uyghur weddings, the custom of singing koshaks at weddings, and the types of these koshaks, it specifically focuses on the tradition of singing koshaks at Uyghur weddings in the villages of Bugur subdistrict, examining the wedding koshaks that were recorded by attending weddings directly.

Keywords: Uyghur, Tradition, Wedding, Koshak, Bugur

1. GİRİŞ

Örf ve âdet, genel olarak, bir halk veya millette nispeten yaygın olan ve o halkta kuşaktan kuşağa korunarak devam eden geleneksel yaşam ve görenekleri ifade eder (Zhong, 2012, s. 3). Örf ve âdet; inanç ve diğer değerleri temel alan bir psikolojik unsur ve dünyanın tüm milletlerinde evrensel olarak var olan kültürel bir olgudur. Ünlü düşünür Giambattista Vico, ister barbar ister uygar olsun, tüm uluslarda üç tür ebedî örf-âdetin bulunduğunu, yani hepsinin bir çeşit dini inancı olduğunu; hepsinde düğün törenleri yapıldığını ve hepsinde de ölüyü uğurlama törenleri olduğunu ileri sürmektedir (1986, s. 135). Türk kültüründe de doğum, düğün ve ölüm olmak üzere üç geleneksel tören bulunmaktadır (Aydemir, 2013, s. 620).

İnsanlar, ait olduğu milletin örf ve âdet ağı içerisinde, faaliyet alanı belirli örf ve âdetlerin etkisi veya sınırlaması altında yaşar. Herhangi bir milletin örf ve âdetleri o milletin kültürünün canlı ve somut bir görüntüsüdür ve milletleri birbirinden ayıran sembollerden birisidir. Bu nedenle, her milletin örf ve âdetlerinin öğrenilmesi ve incelenmesi, o milletin oluşumu, gelişim tarihi, farklı tarihsel dönemlerdeki sosyo-politik yapısı, üretim ve

yaşam tarzı, mimarisi, giyimi, yeme-içmesi, çeşitli ritüelleri, dinî inançları, millî karakteri ve psikolojisinin anlaşılmasında büyük önem taşır. Bu açıdan bakıldığında, millî örf ve âdetler, sadece folklor çalışmalarında değerli olmakla kalmayıp aynı zamanda antropoloji, etnoloji, etnografya, sosyoloji, psikoloji ve tarih çalışmalarında da önemli bir rol oynamaktadır. Bu nedenle örf ve âdetlere ilişkin öğelerin toplanması ve düzenlenmesi işi, önemli olduğu kadar karmaşık ve detaylı bir çalışmadır.

Millî örf ve âdetler, bir ülke veya ulusun genel nüfusu tarafından yaratılan, zevk ve miras alınan yaşam kültürünü ifade eder (Zhong, 2012, s. 3). Örf ve âdetlerin ortaya çıkışı bir milletle, insanların yaşam alanıyla ve çevresiyle yakından ilgilidir. Uygurlar, uygarlıklar kurmuş bir millet olarak Orta Asya halklarının kültürel tarihinde önemli bir rol oynamaktadır. Uzun tarihsel gelişimleri boyunca birçok din ve kültürden etkilenmiş olan Uygurlar, karmaşık ve yoğun millî gelenekler oluşturmuşlardır.

Koşak söyleme kültürü Uygurların yaşam alışkanlıklarıyla yakından ilişkili olup halkın evlilik, düğün-dernek, ölüm-cenaze, bayram, din-inanç ve sanat faaliyetleriyle de yakından ilgilidir. Düğünlerde koşak söylemek, Uygurların ortak düğün ritüellerinden biri olup sadece düğüne eğlence katmak için çok önemli bir rol oynamakla kalmaz, aynı zamanda düğün sahipleri ve katılımcılarına telkin ve tavsiyelerde bulunma konusunda da belli bir eğitimsel katkı sunar.

Sözlü kültür ürünü olarak koşaklar, bireylerin ve halkın duygu ve düşüncelerini estetik biçimde ifade ettiği halk edebiyatı türlerindedir. Koşaklar, genel itibarıyla yedi heceli, dört dizeli olup güçlü ritim ve ahenge sahiptirler. Sözleri sade, canlı ve tasvir edici nitelikleriyle duygu yüklüdürler (Yaqub vd., 2011, ss. 73-774). Koşaklar ile bireyin ve toplumun duyguları, dünya görüşleri, gelenekleri, inanışları, çevresel manzaraları işlenir. Bu sözlü ürünler; kuşaklarca aktararak varlığını sürdürür. Çeşitli ortamlarda çalgılar eşliğinde ahenkle veya müziksiz söylenebilir. Koşakların icrası müzik ve dansla da iç içe olabilir (Rahman, 1998, ss. 169-170; Kılıç, 2023, s. 666).

2. Uygur Evlilik Aşamaları

Düğün, tüm etnik gruplarda ortak olan geleneklerden biridir ve düğündeki farklı örf ve âdetler her etnik grubun sosyal durumunu, yaşamını, kültürünü, ekonomik gelişimini ve millî bilincini yansıtır. Evlilik, sosyal bir kurum olduğundan, her tarihsel dönemin özellikleri ve dinî inanışları, düğün âdetleri üzerinde belli bir etkiye sahiptir (Raxman, 1989, s. 371). Uygurlarda “Beşik toyu” (ad koyma merasimi), “Sünnet toyu”, “Toy (evlilik)” gibi düğünler vardır. Bu düğünlerin hepsinin çeşitli ritüelleri olup bu düğünler, bünyelerinde Uygurların uzun tarihsel gelişimini sergileyen kültür, gelenek ve dinî inançlarının etkisini barındırmaktadır. Evlilik, insanlarda ortak olan ve insan hayatındaki en büyük ve anlamlı ritüellerden biri olup tarih boyunca bireyler

ve toplumlar buna büyük önem vermiştir. Antik çağlardan günümüze kadar insanoğlunun düğün geleneklerine bakıldığında, düğün törenlerinin şekli ve ritüelleri az çok değişmiş olsa da diğer törenlerle karşılaştırıldığında hâlâ formunu ve ritüellerini belirli düzeyde koruduğu görülmektedir. İnsanlığın sürekli ilerlemesi, aile ve toplumun gelişimi evlilik ilişkisi ile belirlenir. Dolayısıyla evlilik, aile topluluğunun inşası ve gelişiminin, akrabalar arasındaki sosyal ilişkilerin kurulması ve genişlemesinin kaynağıdır.

Uygur düğünleri âdeta tiyatrolara benzer. Bunlar, gün boyunca hatta birkaç gün süren, çok sayıda insanın katıldığı, şarkılarla, danslarla, müziklerle oynanan büyük bir tiyatro oyunu gibidir (Abduxaliq & Selim, 2005, s. 43). Uygur düğünleri, genel olarak birtakım standartlaşmış ve sistematik kurallara uygun olarak gerçekleşir.

Uygurların yaşadığı her bölgenin coğrafi konumunun ve sosyo-ekonomik koşullarının eşit olmaması nedeniyle her yurdun evlilik geleneklerinde az çok farklılıklar bulunmaktadır. Araştırmacılar tarafından da Uygur evlilik aşamalarının bölümlenmesi ve başka detaylar farklı aktarılmıştır (Raxman vd., 1996, s. 128). Bu makale, düğünlerde söylenen koşaklarla ilgili olduğundan burada, düğün âdetleri ve ritüelleri konusunda fazla detaya girilmeyecektir. Uygurlarda nispeten yaygın olan evlilik gelenek ve ritüellerini şu aşamalara ayırmak mümkündür:

1) Elçi (aracı) göndermek: Gelin ve damat adayları evlenmeye karar verdikten sonra bu kararlarını ailelerine bildirir ve her iki aile de anlaştıktan sonra erkek tarafı kız tarafına bir elçi (aracı) gönderir. Her iki taraf da istek ve şartlarını elçiye söyler, elçi de iki tarafın taleplerini birbirine iletir.

2) Çay: Her iki taraf da evlilik konusunda anlaştıktan sonra erkek tarafı düğün konusunda belli bir tarih belirler ve geline hediyeler getirir. Çay genel olarak büyük çay ve küçük çay olarak ikiye ayrılır. Küçük çay töreninde erkek tarafının ailesi, elçi ve birkaç akrabasıyla kız tarafına hediyeler getirir. Bu aşamada dünürler ve akrabaları birbirleriyle tanışır. Büyük çay ise gösterişli bir şekilde düzenlenir ve genellikle kıza, onun annesi, babası ve yakın akrabalarına hediyeler hazırlanır.

3) Evlilik töreni (düğün): Büyük ve küçük çaylar gerçekleştirildikten sonra her iki taraf da düğün töreni için bir gün seçer. Evlilik töreni her iki tarafta eş zamanlı olarak başlar. Düğün günü sabahı, damat tarafından birkaç kişi damadı kız tarafına götürür ve nikâh kıyılır. Öğleye doğru erkek tarafı gelini almaya gelir. Bu aşamanın kendine özgü pek çok ritüelleri vardır ve düğünün en heyecanlı aşamasıdır.

4) Selam ziyareti: Düğünün ertesi günü damat arkadaşlarıyla birlikte kayınvalide ve kayınpederi selamlamak için gider. Gelin de kayınvalide ve kayınpederi selamlamak için gider. Her iki taraf da ziyarete gelen damat ve geline hediyeler verir.

5) Dünürler arasında karşılıklı davet: Düğünden birkaç gün sonra her iki taraf da birbirlerini evlerine misafirlige çağırır. Bu aynı zamanda “Çillak” olarak da bilinir. Misafir ederek karşı tarafın düğün yorgunluklarının giderilmesi amaçlandığından kimi bölgelerde buna “Harduq Sorma” (yorgunluk sorma) da denir.

3. Uygur Düğünlerinde Söylenen Koşaklar

Uygurlar, sözlü ve yazılı edebiyat alanında köklü bir geçmişe ve geleneğe sahiptir. Edebî ürünler içinde halk koşakları da önemli bir yer tutmaktadır. Uygur halk koşakları, halkın hayatını çeşitli yönleriyle yansıtmaları, kısa ve duygu yüklü olmaları nedeniyle halkın hafızasında yer etmiş en yaygın ve sevilen türlerdendir (Öger, 2006, s. 401).

Koşaklar en eski edebiyat türlerinden biridir ve duygularını şiirle ifade etmeye alışkın olan Uygurların hayatında her zaman önemli bir yer tutmuştur. Uygur koşakları, Uygur halkının çeşitli örf, âdet, gelenek ve yaşayış biçimleriyle yakından ilgilidir. Aynı zamanda koşaklar, örf ve âdetlerin devamı sırasında şekillenip yaygınlaştığı gibi milletin kadim kültürü hakkında da değerli bilgiler verir. Ataların gelenek, örf ve âdetleri nesilden nesile aktarılır. Ayrıca törenlerde, dinî ritüellerde, düğünlerde, cenazelerde, bayramlarda, gezilerde ve çeşitli eğlence faaliyetlerinde koşaklar söylenir. Uzak tarihî süreçte bazı koşaklar belirli bir tören ve faaliyete uygun içeriklerle ona özgü hâle dönüşür (Çappar, 2012, s. 318).

Evlilik, kişi hayatındaki en önemli törenlerden biridir. Uzun süren tarihsel gelişim içerisinde, Uygurlarda kendine özgü evlilik gelenekleri ve çeşitli ritüellerin yanı sıra, törene uygun koşak ve şiirler de oluşturulmuştur. Uygur halkının eski çağlardan beri düğünlerde koşak söyleme geleneği vardır.

Düğün koşakları söz konusu olduğunda Rusya Bilimler Akademisi Doğu Araştırmaları Enstitüsü koleksiyonunda saklanan Turfan Kadim Düğün Tören Metinleri el yazması özel olarak anılmaya değerdir. Bu el yazması, 1909 yılında bilimsel bir gezi için Turfan'a gelen ünlü bilim adamı Sergey Oldenburg tarafından toplanıp St. Petersburg kentindeki Asya Müzesi'ne teslim edilmiştir. Bu el yazması, Uygurların düğün ve tören âdetleri hakkında bilgi edinme, günümüzdeki koşaklar ve türküler ile karşılaştırarak incelemeler yapma, özellikle de tarihteki düğün ve törenlerde söylenen koşakları düğün ve tören aşamalarına göre sıralama ve bunların söyleniş yöntemini öğrenme bakımından büyük önem taşımaktadır (Abdulla, 2010a, ss. 105-106). 1980 yılından sonra çeşitli memleketlerden Uygur halk şiirleri ve düğün koşakları birbiri ardına toplanarak yayımlanmıştır. Bunlardan *Uygur Xelq Qoshaqliri 2* (Mexmut, 1981, s. 108) adlı kitapta çok sayıda düğün koşakları yer almaktadır.

Uygur koşaklarının benzer versiyonları eski kardeş topluluklarda veya eski kaynaklarda da mevcuttur. Örneğin, düğün koşaklarından “yar-yar”

söyleme âdeti, Uygur Türkleri dışında Özbek, Kazak, Tatar ve Türkmen gibi Türk boyları arasında da mevcuttur (İnayet, 2013, s. 25). Beiseğulova vd. makalesinde, Kazakların düğün günlerinde “yar-yar” koşağını söylediğinden de bahsetmektedir (2023, s. 167). “Yar-yar” koşaklarının eski örnekleri “Alpamiş” ve “Boz Yiğit” destanlarında da bulunmaktadır.

Uygur düğünlerinin hangi aşamasında ne tür koşaklar söylenir? Her memleketin düğün âdetleri farklı olduğu için düğün koşaklarının söylenme vakitleri de farklıdır. Bunlar esas olarak aşağıdaki gibidir:

3.1. Büyük Çay’da Söylenen Koşaklar

Büyük çayda koşak söyleme geleneği Uygur memleketlerinin tümünde yaygın değildir. Bazı Uygur köylerinde, özellikle kuzeyde Uygurlar arasında, büyük çay sırasında koşak söyleme geleneği vardır. Genel ağ ortamında dolaşan Uygur düğün törenleriyle ilgili videolardan da bazı yerlerde gerçekten koşak söylendiği görülmektedir (Wufuer, 2019, s. 176). Bu, genellikle erkek tarafının getirdiği hediyeleri kız tarafına teslim ettiği sırada söylenir. Kızın annesi (veya kız tarafını temsil eden kişi) ile damadın annesi (veya erkek tarafını temsil eden kişi) karşılıklı olarak koşak söylerler. (Maihemaiti, 2003, s. 53). Bu koşaklar, bazı kaynaklarda “Yüz Açqu Béyiti” (Ebey, 2005, s. 79; İsmail, 1991, s. 573), “Yüz Açqu Naxşisi” (Mexmut, 1981, s. 108) adlarıyla kaydedilmiştir.

Gelinin annesi:

El xalayıq tola keldi,
Héç kişiğe baqmidim.
Şunçe xeqler arisidin,
Özlirige saqlidim.

El ve halktan çok kişi geldi,
Hiçbirine bakmadım.
O kadar çok kişi arasından,
Sizi bekledim.

Damadın annesi (veya onu temsil eden biri):

Bizmu oğul çoñ qıldıuq, molla alim.
Cénim balam tolun ayım.
Kéçe-kündüz tilivalduq.
Emdi berdi xudayım.

Biz de oğul büyüttük, molla alim.
Canım yavrum, dolun ayım.
Gece ve gündüz diledik,
Şimdi verdi Huda’yım.

3.2. Geline Göçürme Sırasında Söylenen Koşaklar

Çok eski çağlardan beri Uygurlar arasında gelini baba evinden alıp damadın evine götürürken koşak söyleme geleneği vardır ve genellikle Qız Köçürüş Naxşisi (Mexmut, 1981, s. 107), “yar-yar” veya “ölen” koşakları söylenir (Kadir, 2005, s. 36).

Yıǵlima qız, yıǵlima, toyuñ boldi,	Aǵlama kız, aǵlama düǵünün oldu,
Altun güllük қоşuge öyüñ boldi.	Altın güllük perdeli evin oldu.
Yıǵlima qız, yıǵlima, қоş болursиз,	Aǵlama kız, aǵlama, memnun olursun,
Qarçuǵidek yigitke қоş болursиз.	Şahin gibi bir yıǵide çift olursun.

3.3. Yüz Açma

Düǵünde eskiden bu yana devam eden önemli ritüellerden biri gelinin yüzünü kapatmasıdır. Bu, eski çağlarda evlilik sırasında duyulan utanma duygusundan kaynaklanan bir âdettir. Düǵünde gelinlerin yüzünün kapatılması çoǵu etnik grupta korunan bir gelenektir (Vico, 1986, ss: 259-262). Bu, düǵünde yüz açmanın hemen hemen her millette olan geleneklerden biri olduǵu anlamına gelir. Uygurlarda gelinin yüzünün açılması belli kurallara göre yapılır.

Yüz açma sırasında қоşаклар söylenir ve bu Uygur düǵün geleneklerinin önemli bir parçasıdır. Her memlekette söylenen қоşаклар farklıdır. Turfan ve Kumul Uygurları arasında yüz açmak için özel meşrep düzenlenir (İsmail, 1991, s. 570). Bu konu hakkında Sultan Maxsud'un hazırladıǵı "Uygur Halk Şiirleri 2" (1981, ss. 106-109) adlı kitap ve Adalet İmin'in "Kumul Yüz Açma Қоşакları Geleneǵi" (2007, ss. 51-60) adlı makalesi güzel örnekler sunar. Ayrıca İli Uygurların düǵünlerinde yüz açma sırasında "Çün-Çün Salvat" adlı қоşак söyleme âdedi de yaygındır (Kadir, 2005, s. 36; Raxman vd., 1996, s. 131). Yüz açma sırasında söylenene қоşаклар, Uygur düǵün geleneklerinin önemli bir parçasıdır. Bu nedenle bazı çalışmalarında düǵün қоşакlarının tamamı, "Yüz Açqu Beyitleri" başlığı altında incelenmiştir (Ebey, 2005, ss. 79-88; Mexmut, 1981, ss. 570-594).

4. Büǵür'deki Uygurların Düǵünlerinde Қоşак Söyleme Adetleri

Büǵür, Taklamakan Çölü'nün kuzeyinde yer alan, Bayıngolin İline baǵlı bir nahiye olup coǵrafi önemiyle eski çağlardan beri yazılı kaynaklarda yer almaya başlayan kadim memleketlerden biridir.

Büǵür Uygurlarında düǵünler, kendine özgü kural ve kaideleri ile gösterişli bir şekilde yapılır. Nasıl ki çeşitli yerlerin düǵün âdetleri az çok farklılık gösteriyorsa, Büǵür halkının düǵün âdetleri de kendine has özellikler taşımış, bazı özellikler kaybolmuş, yeni âdetler ortaya çıkmıştır. Örneğin, gelini göçürmek için gelen damadın akrabalarının gelinin ayakkabısı içine kor koyup salladıktan sonra geline ayakkabıyı giydirmeleri, gelin göçürme sırasında gelini ateşten atlatmaları ve gelini damadın evine getirdikten sonra oturacağı yerin altına bir taş koymaları (evliliǵi taş gibi sabit olsun diye) gibi âdetler eskiden beri devam ettirilmiş olsa da günümüzde kaybolmaya yüz tutmuştur. Bazıları eski dinlerin kalıntıları olsa da aslında bu âdetler, sadece evliliklerin uyum ve mutluluk içinde olmaları yönündeki dileklerin ifade edilme yöntemleridir.

Her ne kadar modern kültürün etkisiyle Uygur düğün ve törenlerinde koşak söyleme geleneği yavaş yavaş ortadan kalkmaya başlamış olsa da Bögür'de bu gelenekler hâlâ canlılığını sürdürmektedir.

Bu araştırmayı yapabilmek için Bögür köylerinde, halk arasında koşak söyleyen bazı kişilerle görüşerek düğünlerde söyledikleri koşaklar derlenmiş ve gerçek düğün törenlerine katılarak koşakların içeriği, icrası, söyleyenlerin o andaki ruh hâli ve düğüne katılanların tepkileri gibi detaylar kaydedilmiştir. Koşak söyleyenler ile özel mülakat ve görüşmeler yapılmıştır.

Bögür köylerindeki Uygur düğünlerinde en çok “Düğün Başlatma Koşağı” ve “Yüz Açqu” (yüz açma) koşakları yaygındır. Bu koşaklar ve söyleniş süreçleri şöyledir:

4.1. Düğün Başlatma Koşakları

Bögür köylerinde düğünler genellikle evde gerçekleşir. Resmî düğün gününde, genel olarak yöre halkından yüzlerce kişi düğüne davet edilir. Damat ile gelinin memleketi farklı olmadığı sürece düğün töreni her iki ailede de aynı gün yapılır. Damat ile gelin farklı memleketlerdence düğün, ilk olarak kızın yurdunda, ertesi gün veya birkaç gün sonra da damadın ailesinin yaşadığı yerde yapılır. Düğün günü her iki tarafın yakınları ve akrabaları evlilik sevincine kapılır; davul, zurna çalınır, şarkılar söylenir. Genellikle erkek tarafı düğüne sabah erkenden başlar çünkü gelin göçürmek için kız tarafını bekletmemesi gerekir. Erkek tarafı; akrabaları, komşuları ve arkadaşlarından oluşan yüze yakın kişiyle birlikte kızı göçürmek için kız tarafına gider. Kız tarafı onları büyük bir saygı ve itibarla karşılar. Ekonomik durumlarına göre çeşitli yemekler hazırlarlar. Yemekten sonra damat tarafından bir kadın çıkıp gelin için hazırladığı düğün kıyafetlerini ve takıları ortaya açar. Buna “Açqu” veya “Sandık Açış” denir. Düğün davetlileri, özellikle de bütün kadınlar bu süreci izlerler. Bu aşama biter bitmez damat tarafından biri çıkıp koşak söylemeye başlar. Buna “Düğün Başlatma Koşağı” denir. Koşaklar şöyle başlar:

Elçi menna, elçi menna, elçi men,	Elçi benim, elçi benim, elçi ben,
Elge layıq, erge layıq eldin men.	Ele layık, ere layık eldenim ben.
Oğul terepniñ teklipige bina'en,	Erkek tarafının teklifine binaen,
Özlırige gep atqılı keldim men.	Sizlere söz iletmeye geldim ben.
Tilep sizge hoşallıqni, şadlıqni,	Size şad ve mutluluk dileyerek,
Qildim bugün toyıñlarğa saqılıq.	Bugün düğününüze sakilik yaptım.
Hemmiñlarğa şadimanlıq tileymen,	Hepinize mutluluk diliyorum,
Qamlaşmığan qoşaqırım arqılıq.	Bu uyumsuz koşaklarımla.
Bégimizda reñmu-reñ gül bar idi,	Bağımızda rengârenk gül vardı.
Bu yıl qışta soğuq tégip üşüptu.	Bu yıl kışta üşüyerek solmuş.
Bazardimu ¹⁸ şunçe tola qız tursa,	Bazar'da da o kadar çok kız varken,

¹⁸ Bazar: nahiye merkezi anlamında geliyor ve damat nahiye merkezindedir.

Yigit köñli sizniñ qiziñizğa çüşüptu. Yiğidin gönlü sizin kızıma düşmüş.
 Qiz çoñ bolsa erge béríp uzutup, Kız büyürse evermek,
 Yigit bolsa öylep qoyuş periziken. Yiğit büyürse evlendirmek farzmuş.
 Ölüp ketsek erge bermey, öylimey, Evlendirmeden ölürsek,
 Ata-ana qiyamette qeriziken. Ata ve ananın kıyamete borçları kalırmış.
 Cañgallıqta yulğun bolup şor bolup, Çayırılıkta ılgın ve tuzlu toprak olup,
 Ot bolmisa qoy baqmaqmu tes iken. Ot olmazsa koyun gütmek çok zormuş.
 Oğul bala qañçe noçi bolsimu, Oğullar ne kadar yaman olsa da
 Xotuni bolmisa ertivari yoq iken. Eşi olmazsa itibarı yok imiş.
 Siyadan sélip nanni yaqtuq yeñlikte, Isırgan tohumuyla nan pişirdik kollukla,
 Qizlerimiz güldek boptu eñlikte. Kızlarımız gül gibi olmuş, makyajla.
 Saniyem'ni¹⁹ öz emirige alalmay, Saniyem'i nikahlayıp alamadan,
 Çumpaqlıqlar²⁰ qaptu bugün teñlikte. Çumpağ gençleri bugün kalmış ortada.
 Egip öttuq muşu yerge kelgüçe, Buraya gelene kadar dolaşıp geçtik,
 Üç-töt yerde doqmuş bilen ceynektin. Üç beş yerde kavşak ve yol ağzını.
 Oğlimizni merd-merdane ötsun dep, Mert ve merdane olsun diye,
 Şuña soyduq qoçqar bilen seynektin. Oğlumuz koç ile keçiyi kestik.
 Yaxşı künde bugün boldı toyuñlar, İyi günde bugün oldu düğününüz,
 Visal tapsun hiciran basqan oyuñlar. Visal bulsun hicran düşünceleriniz.
 Capadimu rahettimu teñ yaşap, Cefa ve rahatta beraber yaşayıp,
 Sadaqette elni heyran qoyuñlar. Sadakatte herkesi hayran bırakınız.
 Oxşap ketsun déhqançılıq zira'et, Bereket versin çiftçilik ziraat,
 Aynıp ketsun candar-çarva, çañıllar. Çoğalsın büyük, küçük baş hayvanlar.
 Kéler yili muşu künde paqlandek, Gelecek seneki bu günde,
 Bir cüp oğul tuğulgusi balañlar. Nur topu gibi bir çift oğul doğsunlar.
 Meyli bay bol, meyli gaday meyli şah, İster zengin ol ister fakir veya şah,
 Üzivetme evladiñni tiriñni. Evladınla aranı koparma.
 Toy qilipla öz derdiñge qayğurup, Evlenince kendi derdinle uğraşıp,
 Taşlıvetme baqqan ata-anañni. İhmal etme seni büyüten ana, babanı.
 Toydin kéyin körsetkili kelgende, Düğünden sonra selama geldiğinde,
 Balılarğa birer paqlan soyarsız. Gençlere birer koyun kesersiniz.
 Balılar sel may tartışıp qalsimu, Gençler birbirine küerse
 Xapa bolmay kelse qoşup qoyasız. Alınmadan kızı damatla gönderirsiniz.
 Şadlıqidin qayğusi köp cahan bu, Mutluluğu da kaygısı da çok cihan bu,
 Aldıgimu arqıgimu qarañlar. Geçmiş de geleceği de düşünmeli.
 Öy dégende bolup turidu unçilik, Ev içinde olur bazen o kadar,
 Qattiq, yirik, uşşaq-çüşek parañlar. Kaba, sert, ufak tefek tartışmalar.
 Yaxşı künde boldı bugün toyuñlar, İyi günde oldu bugün düğününüz,
 Qizilgüldek yarişıptu boyuñlar. Gül gibi birbirinize yakışmışsınız.
 Arqisidin yeñge bolup barğanlar, Beraberinde yenge olup gidenler,
 Qiz-yigitni gepleşkili qoyuñlar. Kız ve yiğidin muhabbetine izin veriniz.

¹⁹ Saniyem: gelinin adı.

²⁰ Çumpağ: gelinin mahallesi.

Allah bizni xelq etti yaratti,
 İnsan qilip yer yüzige taratti.
 Bu dunyaniñ derdini teñ tartsun dep,
 Gopurcan'ğa²¹ saniyemni yaratti.
 Toñlisimu laçin qetiy ketmeydu,
 Undaq-bundaq yerni makan etmeydu.
 Belek yerniñ qizlirimu seteñdu,
 Çumpaqliqniñ qizliriğa yetmeydu.
 Añlisammen bezi yerde beziler,
 Qizlirini malğa oxşaş sétiptu.
 Alay dese yiğitlerniñ puli yoq,
 Ni qiz bala çokan bolup kétiptu.
 Oxşimaydu yerniñ küçi osisi,
 Zira'etni tavlşqanda tériñlar.
 Ayal dégen asqudiki bir xam göş,
 Yeşi toşsa derhal erge bériñlar.
 Bezilerniñ baliliri bar yéri yoq,
 Bezilerniñ canliri bar yéri yoq.
 Öz vaqtida tégiñ dese unimay,
 Ma ayalniñ hazirgiçe éri yoq.
 Gopurcan'mu bugün ayni algudek,
 Saniyem'mu qat-qat altun salgudek.
 Saniyem'ni alalmiğan balilarniñ,
 Etilikke tamiqi işşip qalgudek.
 Laçin baqsaq uçup ketse kelsiken,
 Qurğuy baqsaq uçup ketse kelsiken.
 Qamlaşmiğan béyittin söz qoyduq,
 Az körmise qizni bizge bersiken.

Allah bizi halk etti yaratti,
 Âdem edip yer yüzüne dağıttı.
 Dünya dertlerini beraber çeksın diye,
 Gafur Can'a Saniyem'i yaratti.
 Üşüse de şahin yuvasını terk etmez,
 Öyle böyle yerleri mekân etmez.
 Başka yerin kızları da güzeldir,
 Çumpak'ın kızları kadar değildir.
 Duyduğuma göre bazı yerlerde bazılar,
 Kızlarını malı gibi satıyormuş.
 Almak isteyen yiğitlerin parası yok,
 Birçok kızlar evlerinde kalırmış.
 Yerin gücü ve nemliliği farklıdır,
 Ziraatı zamanında ekiniz.
 Kasın ise askıdaki çiğ ettir.
 Yaşı gelince hemen evlendiriniz.
 Bazıların evladı var yeri yok,
 Bazıların canları var yeri yok.
 Zamanında evlenmeyi reddeden
 Bu kadının şimdiye dek eşi yok.
 Gafur Can da bugün ayı alacak,
 Saniyem de kat kat altın takacak.
 Saniyem'i alamayan gençlerin,
 Yarın belki damakları şişecek.
 Şahin baksak uçup geri gelseler,
 Doğan baksak uçup geri gelseler.
 Uyumsuz koşaklarla söz açtık,
 Az görmeden kızı bize verseler.

Düğünü başlatma koşağı tamamlandıktan sonra, genelde birkaç dakika farklı konularda koşaklar söylenir. Bazı koşaklar o kadar esprili olur ki izleyenler kahkaha atarak alkışlarlar, bazı koşaklar ise gözleri yaşartır. Ardından koşak söyleyen kişi katılımcıları eğlendirmek ve dikkatleri kendi üzerine çekmek amacıyla şu tarz koşaklar söyler:

Ayal dégen er kişiniñ zinniti,
 Saniygüldek çirayliqni éliñlar.
 Kim qizini béyit éytmisa bermise,
 Méni izdep kéliñlar.

Kadın dediğin erkeğin ziynetidir,
 Saniye gibi güzelleri alınız.
 Kim kızını koşak söylemeden vermezse,
 Beni arayıp bulunuz.

Ardından koşak söyleyen kişiye damat ve gelin tarafından para veya kumaş hediye edilir:

²¹ Gopurcan: damadın adı.

Sözlep qoydum qızıqçılıq bolsun dep, Koşak söyledim eglence olsun diye,
 Buraderler mendin rencip qalmisa. Kardeşlerim söylediğimden alınmaymın.
 Qız-yigitler icil-inaq ötmeymiş, Kız ve yiğit geçinemeyebilirmiş,
 Toyda qoyğan qoyguluqni almisa. Düğünü verilen hediye almazsa.

Sonunda koşak söyleyen kişi şu mısralar ile koşaklarını sonlandırır:

Xeyri dostlar sélip qoydum malamet, Dostlarım, size verdim melamet,
 Teñri qilsun téninlarni salamet. Tanrı kılsın teninizi selamet.
 Hemmiñlarğa şadimanliq tileydu, Hepinize mutluluk diliyorum,
 Çumpaqliq²² akañlar Tursun Anayet²³. Çumpaklı ağabeyiniz Tursun İnayet.

Böylece düğün başlatma koşağı biter ve gelin için hazırlanan ev eşyaları açılır. Getirilen tüm eşyalar açıldıktan sonra gelin göçürülüşe hazırlanır. Bu sırada gelin arkadaşlarıyla birlikte başka bir odada veya komşuların evinde eğlenir. Ardından damat ve arkadaşları da onlara katılırlar. Daha sonra büyüklerden bazıları kızı göçürmek için içeri girer. Gelin, anne ve babasının rızasını aldıktan sonra damadın evine göçürülür.

Burada söylenen bu koşaklar, her ne kadar diğer memleketlerde söylenenlerden farklı olsa da her memlekette kız göçürme sırasında bu tarz koşaklar söylenir. Gerçi bu koşaklar, damat tarafının kız tarafına gelini göçürmek için gittiğinde söylene de Bügür halkı buna “Düğün Başlatma Koşağı” der ve bu koşaklar ile birlikte “Açqu” veya “sandık açış” tamamlanıp gelin göçürülmeye başlanır. Demek ki Bügür’deki düğün başlatma koşağı Uygur düğünlerinde genelde “Gelin Göçürme Koşağı” olarak adlandırılan koşağın ta kendisidir. Ancak içeriği ve söylenme vaktinde farklılık görülmektedir.

4.2. Yüz Açma Koşağı

Bügür Uygurlarında gelin göçürüldükten sonra ve düğün davetlileri dağılmadan önce gelinin yüzü açılır. Genellikle düğüne katılan hemen herkes bu törene katılır. Gelinin duvağı, bir arkadaşı tarafından bazen bir koşak söylenerek bazen de dans edilerek açılır. Buna “Yüz Açqu” denir. Genellikle Bügür’de yüz açımı, Turfan ve Kumul’da olduğu gibi coşkuyla gerçekleşmez. Söylenen koşak sayısı da fazla değildir. Örneğin:

Kigiz saldim öyge,	Keçe döşedim eve,
Gilem saldim törge.	Kilim serdim köşeye.
Cénimniñ cananisi,	Canımın cananı ise,
emdi keldi öyge.	Şimdi geldi eve.

²² Çumpaqlıq: koşak söyleyen kişinin mahallesi.

²³ Tursun Anayet: koşak söyleyen kişinin adı ve soyadı.

Bir yaxşığa bir yamanni,
buyrimas bolsun.
İki yaxşı bir bolğanda,
ayrilmas bolsun.

Bir iyiye bir kötüyü,
Buyurmaz olsun.
İki iyi bir olursa,
Ayrılmaz olsun.

Böyle koşaklar söylenerek gelinin duvağı açılır ve ardından kaynanası gelip gelinin alnından öper ve ona başörtüsü takar. Gelin “teşekkürler anne” diyerek karşılık verir. Bu, kayınvalide ile gelin arasında iyi bir ilişki kurulması içindir. Akşama doğru avluda eğlence düzenlenir. Buna “düğün meşrebi” denir. Meşrebe çok sayıda genç katılır. Düğün meşrebinde evlilik ve mutluluk dilekleriyle ilgili şarkılar söylenir, çalgılar çalınır ve dans edilir. Genç kız ve erkekler için bir tanışma ortamı oluşur. Meşrep bittikten sonra damat ve gelin, arkadaşlarının eşliğinde odalarına girerler, çay içerek biraz sohbet ederler. Daha sonra çiftin arkadaşları çifte mutluluklar dileyip dağılırlar. Bir düğün günü de böylelikle sona erer.

Bügür köylerinde Uygur düğünlerinde erkek tarafının kız tarafına gelin göçürmeye gittiğinde “düğün başlatma”, gelini getirdikten sonra “yüz açma” koşakları söylemesi yaygın âdetlerdir. Turfan ve Kumul gibi diğer Uygur memleketlerinde “yüz açımı”, ayrı bir eğlence töreniyle daha da coşkulu bir şekilde gerçekleşirken Bügür’de kısa bir koşak söyleme ritüeliyle basit bir şekilde gerçekleşir. Ancak bu âdetlerin tamamı kuşaktan kuşağa aktarılan düğün âdetlerindedir.

5. SONUÇ

Düğünde koşak söylenmesi Uygurların ortak geleneklerinden biridir, ancak modern kültürün etkisiyle ve yaşam ortamındaki değişikliklerden dolayı bu gelenekler bazı Uygur köylerinde, özellikle de büyük şehirlerde ortadan kalkmaktadır. Bu geleneklerin giderek ortadan kalkması iç ve dış faktörlerin etkisine bağlanabilir. Uygurlar arasında koşak söylemeyi bilenlerin sayısı gün geçtikçe eksilmekte ve aynı zamanda koşaklara olan talep de azalmaktadır. Özellikle şehirlerdeki düğünler çoğunlukla restoranlarda bir yönetici ya da düğün düzenleme şirketi yardımıyla gerçekleştirildiği için koşak söyleyenlere ihtiyaç hissedilmemektedir. Bu araştırma sırasında öğrendiğimize göre, Bügür köylerinin her birinde koşak söyleyebilen ancak bir veya iki kişi bulunmaktadır. Fakat koşakların içeriği ve söyleniş şekli arasında pek bir fark yoktur. Bu da demek oluyor ki bu kişilerden sonra koşakları söylemeye devam edecek kimse kalmayabilir.

Diğer ülkelerin veya milletlerin bazı düğün geleneklerinin Uygurları etkilemesi sonucu, Uygur düğün geleneklerinde de birtakım değişiklikler meydana gelmektedir. Düğünlerde müzik, şarkı ve danslara çok zaman ayrılrsa da koşak söyleme geleneği ihmal edilmektedir. Dolayısıyla düğün ve törenlerin gittikçe modernleşmeye başladığı bu özel dönemde, Uygur geleneksel düğün âdetlerini ve düğünlerde söylenen koşakları toplayıp

düzenlemek ve araştırmak, önümüzdeki en önemli görevlerden biridir. Çünkü Uygur kültürünün, folklorunun yani sözlü ve somut olmayan kültürel mirasının korunması ve yaşatılması büyük önem taşımaktadır.

ÇIKAR ÇATIŞMASI BEYANI

Yazarların herhangi bir çıkarlı dayalı ilişkisi bulunmamaktadır.

ETİK ONAY/KATILIMCI ONAMI

Makale kapsamında katılımcı kullanılmadığı için ilgili onaya yer verilmemiştir.

MADDİ DESTEK

Bu çalışma Hubei Eyaleti Eğitim Departmanı Felsefe ve Sosyal Bilimler Araştırmaları Temel Projeleri tarafından desteklenmektedir. Proje No: 22D121.

YAZAR KATKILARI

Bu araştırma ve araştırma ile ilgili tüm aşamalar tek yazar tarafından yürütülmüştür.

KAYNAK KİŞİLER:

- Tursun İnayet, 55, ilkokul mezunu, çiftçi, görüşme: 25 Ocak 2017 / Bügür
Yasın İsmail, 60, ortaokul mezunu, çiftçi, görüşme: 14 Temmuz 2017 / Bügür
Patem İbrahim, 50, ilkokul mezunu, çiftçi, görüşme: 16 Temmuz 2017 / Bügür

KAYNAKÇA

- Abdulla, B. (2010). Béyit- Qoşaqlar: Turpan Qedimiy Toy- Murasim Tékestliri. *Bulaq*, 133(4), 105-107.
- Abdulla, B. (2010). Béyit- Qoşaqlar: Turpan Qedimiy Toy- Murasim Tékestliri 2. *Bulaq*, 134(5), 110-112.
- Abdulla, B. (2010). Turpan Qedimiy Toy- Murasim Tékestliri. *Bulaq*, 136(1), 86-88.
- Abduxaliq, M. & Selim G. (2005). Çöçek Uygur Yaşlıriniñ Toy Adetliri. *Miras*, 6, 43-48.
- Aydemir, A. (2013). Türk Dünyasında Bazı Düğün Terimleri ve ‘Al Duvak’ Geleneği Üzerine. *Turkish Studies (Elektronik)*, 8(9a), 619-655. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.3715>
- Beiseğluova, A., Kalşabayeva, B. & Smağulov, B. (2023). Türkiye ve Özbekistan’da Yaşayan Kazak Türklerinin Düğün Geleneklerindeki Bazı Unsurlar. *Milli Folklor*, 137(18), 159-173. <https://doi.org/10.58242/millifolklor.685973>

- Ebey, A. (2005). *Uygur Xelq Égiz Edebiyati Qamusi* (Cilt11). Xinjiang Xelq Neşriyati ve Milletler Neşriyati.
- Ġappar, Z. (2012). *Uygur Xelq Qoşaqlliri Heqqide Tetqiqat*. Milletler Neşriyati.
- İmin, A. (2007). Qumul Yüz Açqu Meşrepliridiki Béyit Éytiş En'enisi. *Miras*, 3, 21-60.
- İsmail, E. (1991). *Qumul Nezmiliri*. Xinjiang Xelq Neşriyati.
- Kadir, E. (2005). Lun Weiwuer Hunli zhong de Chuantong Xisu (Uygur Düğünlerinde Geleneksel Âdetler Üzerine). *Nei Menggu Minzu Daxue Xuebao*, 1.
- Kılıç, E. (2023). Geleneksel Su Yönetim Sisteminin (Karız) Uygur Halk Koşaklarına Yansıması. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 11(35), 661-677. <https://doi.org/10.33692/avrasyad.1276033>
- Maihemaiti, A. (2003). Weiwuerzu de Hunli Xisu Geyao (Uygurların Düğün Koşakları). *Zhongguo Minzu*, 2, 53.
- Mexmut, S. (1981). *Uygur Xelq Qoşaqlliri 2*, Xinjiang Xelq Neşriyati.
- Öger, A. (2006). Mâni Tarzındaki Uygur Halk Koşakları Üzerine Bir Değerlendirme. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 6(2), 401-409.
- Raxman, A. (1989). *Uygur Folklori Heqqide Bayan*. Xinjiang Universitèti Neşriyati.
- Raxman, A., Hemdulla, R. & Xuştar, Ş. (1996). *Uygur Örp- Adetliri*. Xinjiang Yaşlar-Ösmürler Neşriyati.
- Vico, G. (1986). *Xin Xueke (Yeni Bilim)* (G. Zhu, Çev.). Renmin Wenxue Chubanshe.
- Wufuer, M. (2019). On Uighur Wedding Traditions and Change (Uygur Düğün Gelenekleri ve Değişimi Üzerine). *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi (SKAD)*, 5(9), 169-191. <https://doi.org/10.25306/skad.540047>
- Zhong, J. (2012). *Minsu xue Gailun (Folklor Giriş)*. Gaodeng Jiaoyu Chubanshe.